

чылдың август
гүнү элелон

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

№ 124
(18711)

2015 чылдың
ноябрь 10
вторник

Садар өртээ хостуг

<http://shyn.ru>
shyntuva@mail.ru
shyntuva@yandex.ru

ТЫВАНЫҢ БАШТЫҢЫ: ийи дакпыр харыысалганың айтырыы

ээзиниң хуусаазы төнер чоок-
ин Танды, Чеди-Хөл, Улуг-Хем,
Чөөн-Хемчик кожууннарның
ш Ак-Довурак хоорайның ча-
кчылары-биле ужуражылганы
ның Баштыңы эрттирген.
еңээ база республиканың чазан-
ерниң шупту чедишхинеринер
ш чедир кылбаан чүүлдеринер
гай билдингир. Боттарыңарның
чорудулгаңарга сайгарылганы
ыңга хайы хире шынчыңарны база
ыр ажилдаар изиг күзелиңерни
алыксап тур мен. Бистиң кады
ажылгавыс бот-боттарывыска хуу-
үрелдиң айтырыы эвес-тир. Кожуун
орай дээш, ооң чурттакчыларының
чоруу дээш ол мээң биле силерниң
актыр харыысалганың айтырыы-
деп, Шолбан Кара-оол чугаалаан.
й ажил-агыын деткириниң му-
талдыг программанын чорудуп
ы дээш, Чөөн-Хемчик кожууннуң
ыкчызы Байбек Монгуштуң кызы-
Тываның Баштыңы демдеглээн. Ол
амма езугаар 100-тен 200 баш мал
алыр дээн киржикчиге банкыдан
ниң баштайгы дадывырын болгаш
иниң хуузуң төлээринге дузаны
уп турар. Ол арга-дуржулганы ко-
нарга өөренип көөрүн Шолбан Кара-
мелзэн.
ыды кожуун чагыргазының дарга-
ергей Ондарга администрацияның

кадрлар составынче онза кичээнге
уугаарын база экономиктиг көргүзүлгелерни
көдүрерин дааскан. Тараалаң Танды
деп ат-алдарын катап эгидерин, «Сос-
новское» дуржулга-бүдүрүлгө ажил-
агыының салым-чолун шиитпирлээр-
рин база чугаалашкан. «Сосновское»
дуржулга-бүдүрүлгө ажил-агыы феде-
ралдыг өңчүгө хамааржыр-даа болза,
ол эзлеринге херек чок болганда, ону
кожууннуң өңчүзүнче эгидип алыр дээш
ажыл чорудар ужурулуг. Ынчангаш окта-
тыңган болгаш ээ чок кагдынган тудулар-
биле ажилды уламчылаарын Тываның
Баштыңы негээн.

Улуг-Хем кожууннуң чагырга даргазы
Мерген Анай-оол-биле котельнаяларны
модернизаастаарының, Саян-Шушенск
ГЭС-тиң суу алган республиканың де-
вискээри дээш компенсация төлөвир-
лериниң дугайында чугааны чоруткан.
Тываның Экономика яамызы база Мос-
квада Тыва Республиканың Доктаамал
төлээ чери-биле кады ол айтырыгны
ажылдап кылгаш, чогуур федералдыг
программаларже кириер даалганы рес-
публика Баштыңы кожууннуң чагырга
даргазының мурнунга салган.

Чеди-Хөл кожууннуң чагырга дарга-
зы Карим Сагаан-оол чурттакчы чоннуң
амыдырал-чуртталгазының шынарын
бедидеринче утланган төлөвилелдерже
онза кичээнгеи утлап турарын дем-
деглээн. Карим Сагаан-оол албан-

хүлээлгениң бүгү деңгелдерин эрткен,
мурнунда салган сорулгаларны багай
эвес күүседип чоруур, кадрлар курла-
вырында кол анык удуртукчу дээрзин
Тываның Баштыңы демдеглээн. Ооң
мурнунда ам-даа шиитпирлээр айтырыг-
лар хэй. Хову-Аксынче автоорукту сеп-
тээни ооң ажылында эң-не эки чүүл.
Республиканың удуртукчузу-биле суур-
лар аразының оруктарын чаартырын
дугурушканнар.

Ак-Довурак хоорайның мэри Шолбан
Ооржактың мурнунда сорулгалар — ЧЭТ-
тиң ажил-чорудулгазын онза хыналдага
алыры, бүдүрүлгени ажилдадыры-биле
«Тыва даг-дүгү» комбинаттың инвестор-
лары-биле кады ажилдажылганы чедип
алыры.

Чедери берге Тере-Хөл кожууннуң
социал-экономиктиг байдалының айты-
рыларының талазы-биле аңгы чугааны
Орлан Монгуш-биле чоруткан.

Республиканың Баштыңы ужуражыл-
ганы доозуп тура, кожууннарның Төлээ-
лекчилер хуралдарының депутатта-
ры, хэй-ниити организациялары-биле
чугаалажышкыннар соонда кожуун
чагыргазының баштыңы албан-дужаалче
кандидаттарга хамаарыштыр шиитпирни
хүлээп алырын дыңнаткан.

Айыттыңан кожууннарның баштыңы-
нары албан-дужаалдарга кандидат-
тарның конкурзу ноябрь айда эртер.
Тываның Чазаның парлалга албаны.

«Кадыкшылдың маршруду» 499 малчыннарны шинчээн

Республиканың медицина профи-
лактиказының төвүнүң берген ме-
дээзи-биле алырга, «Кадыкшылдың
маршруду» губернатор төлөвилелиниң
боттанылгазы-биле 2015 чылдың эге-
зинден бээр 499 малчынны шинчээн.
Шинчилге эрткен малчыннарның 15
хуузу шуут кадык деп түңнелди алган.
28 хуузу азы 141 кижиге азыр эгелээн,
а 283 кижиге тускай бедик технология-
лыг медицина дузазы херегин тода-
раткан.

Бо чылдың февральдан бээр «Кадык-
шылдың маршруду» республиканың ко-
жууннарның 21 үнүүшкүнү кылган. Улуг
кичээнгеи чедери берге ыраккы суур-
ларже утлаан. Губернатор төлөвилелиниң
кол-па сорулгазы — долу, чедингир эмчи
шинчилгезинче ыраккы болгаш чедери
берге кожууннарның чурттакчыларын
хаара тудары.

Шимчеп чоруур эмчи дериг-херексел-
дери-биле Тываның 17 кожууннуң 5704
чурттакчызын шинчээн. 128 кижиге, ооң
иштинде 32 малчынга немелде шинчил-
гени эртерин сүмелзэн. Чыдып эмнедир
кылдыр 76 кижиге, ооң аразында беш
малчынга, бижиктерни берген. 55 азыг
кижиге база 7 малчынга бедик техноло-
гиялыг медицина ачы-дузазын алырын
айыткан.

Үнүүшкүннүг бригаданың соста-
вында акушер-гинеколог, офтальмолог,
невролог, кардиолог, травматолог-ор-
топед, эндокринолог, уролог, оторино-
ларинголог, онколог, эндоскопист, УЗИ
шинчилгезиниң эмчилери бар. Губерна-
тор төлөвилелиниң боттанышкынында
14 эмчи хаара туттунган, оларның 21 хуу-
зу — дээди, 28 хуузу — бирги, а 7 хуузу
ийги категорияның эмчилери.

Чыл төнчүзүңге чедир «Кадыкшылдың
маршруду» төлөвилел республиканың
алды кожуунунга шинчилгелерни орга-
низаастаар.

gov.tuva.ru

КАДЫ АЖЫЛДААРЫНЧЕ ЧАЛАЛГА

Кызыл хоорайның микро-
районнарынга, дачалар девис-
кээрлеринге, ыраккы болгаш
чоокку Каа-Хем база Сукпак
суурларга «Шын» солунну та-
радыр күзелдиглерни редакция
кады ажилдажылгаже чалап тур.
Тарадыр черинге солуннарны
чедирип бээр.

Харылзажыр телефон:
8(394)22-2-1810.

БАЙЫР ЧЕДИРИИШКИННЕРИ УЛАМЧЫЛААН

Ада-чурттуң мурнунга ачы-хавыязы дээш шаңнатканы-биле Тываның Баштыңына депутаттар, хей-ниити ажилдакчылар болгаш шажын-чүдүлгениң төлээлери байырны чедирип турар.

Ноябрь 3-те Кремльге Россияның Президентизи Владимир Путин «Ада-чурттуң мурнунга ачы-хавыязы дээш» орденниң II чергезиниң медалын Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оолга тывыскан.

Президентиниң Чарлыында ниитилелге националдар аразының болгаш шажын-чүдүлгелер аразының тайбың база чөпшээржилгелин чоруун быжыглаарына улуг салышкыны дээш шаңнаан дээрзин айткан.

Лопсан Гыатсо, Тываның Камбы-ламазы:

— Ол бедик шаңналды Шолбан Валерьевич Президентиниң холундан алган деп дыңнадым. Республика Баштыңыне бодумнуң байыр чедириишкенини чоруттум. Бистиң республикавыс хей националдыг болгай. Шолбан Валерьевич улуг деткимчени буддистерге, православтарга, хамнарга көргүзүп турар. Шолбан Валерьевич буддизмни эки деткип турар дээрзин буддистерниң өмүнээзинден чугаалаар-дыр мен. Ооң шаңналга төлөптин кижилер көрүп турар. Ол дээш өөрүп тур мен. Шолбан Валерьевичке бедик шаңнал дээш байыр чедирип тур мен. Ону тывысканы анаа эвес. Буддизм — ол дээрге улуг өөредиг, улуг философия, астрология болгаш медицина-дыр. Бистиң өгбелеривис шаанда буддизмни ханызы-биле өөренип турган. Олар найыралдыг, мөзү-шынар талазы-биле арыг чорааннар. Буддизмниң непертер турар черинде кижилерниң найыралы быжыг, сагыш-сеткили арыг болур.

Феофан, Кызылдың болгаш Тываның епископу:

— Тыва Республиканың Баштыңы Шолбан Валерьевич Кара-оолга Россия Федерациязының Президентизи Владимир Путинниң холундан алган шаңналы дээш сеткилим ханызындан байыр чедирип тур мен. Ону тывысканы чөп деп санаар, ол анаа төлөптиг. Республиканы удуртуп турар үезинде Шолбан Валерьевичиниң кол ачы-хавыязы — социал-даа, экономика-даа талазы-биле турум чорукту чедип алганы. Бир-тээ, шаңналды националдар аразының болгаш шажын-чүдүлгелер аразының харылзааларын быжыглааны дээш тывыскан болганда, Шолбан Валерьевичиниң шажын-чүдүлгени быжыглаары дээш үндүрүп турар күженишкенин демдеглээн ол-дур.

Воскресенскиниң кафедралдыг хүрээзин ооң деткимчези-биле туткан дээрзин билир бис. Кызыл хоорайга төөгүлүг чер апаар буддисти хүрээни тудар деп саналды амгы үеде ол үндүрүп турар. Ол боду киржи тургаш, республикага шажын-чүдүлгелер аразының чөвүлелин тургусту. Бистиң бо черивиске чөпшээржилге болгаш чаңгыс дем дээш, ооң күженишкенин бистиң ча-

завыстың үнелеп турарының херечизи-дир.

Лидия Волошина, ТР-ниң Дээди Хуралының депутаты, Тываның Херээженнер эвилелиниң даргазы:

— Бедик шаңналды алганы дээш Шолбан Валерьевичке чедирип турар байыр чедириишкенинге каттыжып тур мен. Өөрүп-даа, чоргаарланып-даа тур мен. Шолбан Валерьевич дээш өөрзүн чылдагааным — ооң күш-ажылын Россия Федерациязының Чазаның бедии-биле үнелээни. Россия дээрге улуг чурт болгай, а Тыва — бичии. Ол хиреде бистиң удуртукчулуктуң регион турум, улустар аразының найыралы быжыг болзун дээш күженишкенин эскерип кааны чоргаарчыг-дыр. Бистиң республикавыс бичии-даа болза, хей националдыг болгай, мында хей-хей чоннарның, аңгы-аңгы шажын-чүдүлгелерниң төлээлери чурттап турар. Орус-даа болзумза, Тыва мээң төрзүн черим-дир. Мээң өгбелерим Тываже революция мурнунда-ла көжүп келген. Хей-хей чоннарның төлээлери эптиг-найыралдыг чурттап, республиканың чаагай чоруу дээш ажилдап турар. Ол дээрге бистиң республикавыстың Баштыңының ачы-хавыязы-дыр. Ынчангаш ол шаңналга төлөптиг деп санаар мен.

Ульяна Монгуш, ТР-ниң Дээди Хуралының депутаты:

— Бистиң удуртукчулукка ындыг бедик шаңналды тывысканы дээш, республиканың чурттакчызы кижилер болганымда, аажок өөрүп тур мен. Ооң 32 харлыг тургаш улуг политикага келгенин эки сактып тур мен, Россия Федерациязының Федералдыг хуралының кежигүнү апарган. Регион удуртукчулукка хамаарыштыр назы-хары аныяк-даа болза, ол мерген угаанныг удуртукчу. Кандыг-бир шиитпир хүлээп алырда ол удуртукчулар-биле, хоочуннар-биле сүмележип алыр. Бөдүүн кижилерниң айтырыгларын кажан-даа утпас. Үези барда ол көдээже үнүп, малчыннар-биле, суурларның чурттакчылары-биле ужуражып турар.

Вера Лапшакова, Тываның чоннар ассамблеязының удуртукчузу:

— Чоннуң чаңгыс деминиң хүнүнде шаңналды тывысканы — чурттуң Президентизиниң ооң ажылын үнелээни-дир. Ол дээрге республиканың чонунга, бистерге онзагай алдар болгаш онзагай хүндүткел-дир.

Уламсурен Цецегдарь, Тыва моол чаңгыс чер-чуртугларның төлээзи:

— Чоннарның демнежилгезиниң байырлалы-биле Тываның чурттакчыларына, өңүктөривиске байыр чедирип тур бис! Ол моолдарга база хүндүлүг байырлал. Шупту улус идепкейлиг киржи турар. Бедик шаңнал алганы дээш, Тываның Баштыңы Шолбан Валерьевич Кара-оолга моолдарның өмүнээзинден байыр чедирип тур бис. Ааскежин, чедишкенин, эки чүүлдерни күзедивис!

ТР-ниң албан-езуунуң сайтызындан.

АРГА-ДУРЖУЛГА СОЛЧУЛGAZY

Россия Федерациязының хоочуннар чөвүлелиниң кежи-Иштики херектер яамызының гүнү, Тыва Республикада ИХЯ-

ның хоочуннар чөвүлел даргазы, Иштики херектер яамызының полковниги рат-оол Идамович Ондар Республиканың ИХЯ-ның эргелелиниң аныяк адалдыкчылары лейтенант Юрьевна Монгуш база капитан Руслан Юрьевич Ондар арга-дуржулга солчул орус Сибирь Федералдыг округтуң 13 Иштики херектер гелелдериниң аразындан 2 кижии Россия Федерациязы Иштики херектер яамызы хоочуннар чөвүлелиниң гүнү. Оларның бирээзи — тин чаңгыс чер-чуртту Марат-оол Идамович Ондар.

Владимир ЧАДА

Авторнуң тырттырган

ЭР БАШКЫЛАР СЪЕЗДИЗИ

Ноябрь 6-да Кызыл хоорайның муниципалдыг өөредилге албан черлериниң эр башкыларының I съездизи № 2 ортумак школаның баазына болуп эрткен. Аңаа чалаткан аалчылардан аңгыда, 90 хире эр башкылар, школаларның адалар чөвүлелдериниң кежигүннери кээп киришкен. Бирги съездини чүге бо школада эрттирип турарыл дээрге, хоорайда эң-не хей 21 эр башкы ында ажилдап турар.

Школаның фойезинде башкыларның ажилдарының делгелгезин дерзэн. Ында салым-чаянның эр башкыларның кылган, чураан, чазан, аргаан, даараан чогадыкчы ажилдарының кандызын чок дээр. Школаның чырык, делгем хуралдаар залының сценазынга № 2 школаның эр башкылары биле өөреникчи оолдарының ыры бөлүү, республиканың башкылар аразына бал танцы конкурзунуң тиелекчилери, № 14 ортумак школаның, № 15 лицейниң башкыларының танцы-самчылары, № 11 ортумак школаның күш-культура башкызы Ахмет Ондар аалчыларга, коллегаларына аян туткан.

Кызыл хоорайның мэриязының өөредилге департаментиниң даргазының оралакчызы Анжелика Дитрих киржикчилерге байыр чедиргеш, съездини ажиткан. «Эр башкылар санын көвүдөдир сорулга-биле, өөредилге албан черлериниң удуртулгасынга эр башкыларны ажилдадыр дээр 2012 чылда губернатор проектзин боттанды-

рып, школалар 154 эр башкыны ажилче кириген, бо хүнде ниитизи-биле 180 эр башкы ажилдап турар. Школачыларга, ылаңгыя оол уругларга база бүдүн эвес өгбүлелерниң ажы-төлүнге эр башкылар эки салдар чедирип, бодунуң үлегери-биле ажы-төлдү эки өөредилге, сагылга-чурмунуг болурунга хандыкшыдар ужурулуг» — деп, ол демдеглээн.

«Цеченлинг» хүрээзиниң башкызы, республиканың хей-ниити амыдыралында көскү черни ээлеп турар сурагылыг Буян башкы аас-кежик, амыдыралдың шынары, арганың багай салдарының дугайында чедингир тайылбырны кылгаш, эр башкыларга хүндүткелди, олардан үлегер-чижекте алырын күзеп чугаалаан. Дараазында православ шажын-чүдүлгениң төлээзи Дмитрий Уваров эр кижиниң уруглар кижизидилгезинге ролун база башкы эртемниң бедик деңнелдин демдеглээш, эр башкыларга улуг угаанны база уругларга ада ынакшылды күзээш.

Кызыл хоорайның адалар чөвүлелиниң даргазы Александр Сундуревич Артык-оол чөвүлелдин ажил-чорудулганын илеткээш, эр кижиниң өгбүлезинге, коллективинге ат-алдарын көдүрер сорулга-биле кылып чоруттунган губернатор телевилелиниң боттандырылганының түңнелинде хоорайның шупту албан черлеринде адалар чөвүлелдери тургустунганын онзалап демдеглээн. «Эр кижии салым-чолунуң, өгбүлезиниң ээзи болганда,

баштай бодундан эгелеп а өгбүлезинге, оон коллектив эки үлегерин көргүзөр ужур Аданың үлегеринден езул кижии кижизиттинер» — деп чугаалаан.

«Чылдың башкызы — 2 «Уругларга чүрээм бер» өөредилге албан чертерин эр башкызы — 2 дээр янзы-бүрү конкурстериниң тиелекчилери школаның директорунуң кижизидилге талазы-биле орачызы Буян Олегович Монгуш, № 5 гимназияның география башкызы Омак Алдын-ович Донгак, № 12 школа ОБЖ башкызы Аяс Евгеньевич Шишканов, № 11 школа төөгү башкызы Андрей Анатольевич Попов, «Аныяк» өөредитүвүнүн директорунуң орачызы Александр Юрьевич Лопсан, № 9 гимназиязының технология башкызы Хүлер Монгуш, Токаш-оол, № 8 школа немелде өөредилге башкызы Буян Шой-оолович Намы, школаның чурулга башкысы Денис Сергеевич Попугало башкыларның өөредилге, жизидилге ажылынга ролу дугайында аңгы-аңгы илеткерни база кичээлдериниң тер-класстарын эрттирген.

Эр башкылар аразында мележи, арга-дуржулга солукшанының түңнели адалар чөвүлелиниң бол эр башкыларның кижизидилге ажылының каттышкан план ажилдап тургускан.

Алдынай СО

Хамаатыларның эрге-ажыктарының камгалалы

НЕМЕЛДЕ ТӨЛЕВИРНИ — СУД ДАМЧЫШТЫР

Өөредилге ажилдакчыларының ажил төлевиринге хоойлуда көрдүнген немелде акшаны оларның алырынга прокуратура суд дамчыштыр дузалап турар.

Өвүр районнуң прокуратуразынче Солчур суурда «Салгакчы» уруглар садының ажилдакчыларындан билдириишкни кирген. Ында айыттыг фактыларның шындыгын прокурор хыналдазы бадыткаан. Уруглар садының ажилдакчыларның күш-ажыл эргелерин камгалаары-биле прокуратура ниити түңү 147 муң

рубль 13 билдириишкни судче кириген. Кыдыкы Соңгу чүктүң районнарынга деңнештирген черге ажилдап турары дээш, 50 хууну болгаш район коэффициентизи 40 хууну оларның шалыңына немей төлээр турган, ол акшаны чедир санаваан-даа, чедир төлөвзэн-даа болган. Ынчангаш прокуратура ол акшаны муниципалдыг тургузгундан тыртарын дилээн билдириишкни судче кириген.

Он ийи билдириишкни сайгарган болгаш хандырган, чаңгыс билдириишкни ам-даа сайгарып турар.

Хандагайты суурда «Хунгеш» уруглар садының ажилдакчыларындан ыңдыг утталыг билдириишкни кирген. Прокуратура район судун тос билдириишкни кирген ажилдакчыларның негелде суд хандырган.

Хандагайты ортумак школаның техниктиг ажилдакчыларының эрге-ажыктарын камгалаан 14 билдириишкни билдирген. Чылдың августта судче кириген оларны база сайгарып турар.

Шолбан ООРЖАНОВ
Өвүр кожунуңуң прокурорунуң оралакчызы.

БӨГҮН — РФ-тиң иштиги херектер органнарының ажилдакчызының хүнү

Россияның иштиги херектер органнарының хүндүлүг ажилдакчылары болгаш хоочуннары!

Профессионал байырлалчылар-биле силерге байыр берип тур мен! Хамаатыларның эргелерин болгаш хос-хотазын камгалавышаан, бистиң ниитилеливистиң быжыг эргелигин камгалап турар силер. Боттарыңарның хүн бүрү камгалап-биле корум-чурумну болгаш оруктарга айыыл чокчуруту хандырып, коррупцияга болгаш экстремистичи делишкиннерге удур шийтирлиг демисежип турар силер. Силерниң албан-хүлээлгелер озалдыг чүүлдер-биле болгашкан. Бодуңарның күжүңерни камнавайн, чамдыкта болгаш ондакка таваржып тургаш, бистиң амы-тынывыс-камыс болгаш кадыкшылывысты камгалап турар силер. Бодуңарның хүлээлгелерни күүседип турар үеде эрес-

дидим, бодун туттунуп билир чорукту, үүлгедиглерни дораан эскериптер, аажок берге байдалдарда шийтирлиг чайгылыш чок хүлээп аптар шынарны көргүзүп келдиңер. Эргим өңүктөр! Бедик мергежилдиг болгаш эрес-дидим чорууңар дээш силерге четтиргенимни илередирин чөлшээр көрүңер. Силерниң кижиги бүрүзү бодуңуң хер-рээңге сеткилиниң ханызыңдан бердинген, дыка хөйүңер албан-хүлээлгеге улуг күзелдиңер-биле келген дээрзинге бүзүрээр мен. Мергежилдиң нарын чоруу силерни чал-дандырбас, ол дээрге аныктарга эки үлгелер-чижек-тир. Быжыг кадыкшылды, чедишкениңерни болгаш чаа-гай чүүлдерни күзедим! Силерге болгаш силерниң чоок кижилеринерге эң эки чүүлдерни йөрээп тур мен!

• Байырлал-биле,

Россия Федерациязының Президентизиниң Сибирьниң федералдыг округунда Бүрүн эргелиг төлээзи Н. РОГОЖИН.

КАРАТЭГЕ КАРА КУРЛУГ БОЛГАШ КРАП БЕРЕТТИГ

Олег Монгушевич ЧАМЗЫРАЙ — чурукчу мергежилдиг кижиги. Ол школачы чылдарында шошка-даа ынак эвес, номчуттунар, чурут-тунар, шыдыраалаар, ол үениң хөгжүмүнүн пластинкаларын чыыр, оларны магнитофонга биждер, сонугаар, чаңгыс сөс-биле, бажыңыңдан үнмес, авазыңың сөзүңден эртпес оол чораан. Ынчалза-даа полицияның ол биче сеткилдиг хоочуну — Тывада крап береттиг ийик-ле кижиниң баштайгызы, каратэ, ушу, тейквон-до, джиу-джитцу болгаш дайынчы самбону бүрүнү-биле шигээдип алган кижиги.

— Олег Монгушевич, силерниң сеткилдиг мөзү-шынарыңар непередип чорууңар спорт ийи дыка удурланышкан. Чурут-тар, номчуттунар, чурумну оолга шуур спортка сонугалга келген ирги? Азы школага аш-ла, тенек оолдарны томаар-күзел тывылган эвес бе?

— Эр кижиги бүрүзү чүгле угааны-ар эр-өөрүнүң аразыңа бодун эр-деп чүүлү шыңзыдып көргүзөр. Кыргаш канчаар, мени бастыксаар оолдар база турган. Ынчалза-даа оола ол үеде чуруттунар кижилер-ни деңизи аар турган. Ынчан амгы-де ышкаш компьютер бар эвес, ол чүүлү чуруур, бижири, ынчан-да мээң ачы-дузамны ажыглаар-ар хөй болгаш, мени тенек оолдар-даа удур хамаанчок, харын-даа камгалап турган.

— Кажан сонугал тыптып кел-жил?

— 1978 чылда бир-ле сеткүүлге каратэ аргаларын чуруп тургаш айыт-кан материалды номчааш, солун-сеткүүлдерден ындыг хевирлиг ма-териалдарны кезип алгаш, аңгы-еттерге чыып эгелзэн мен. Хоорай-ды черге, подвалдарга белетке-ни эгелзеш, демей сонугалдыг оолдар бот-боттарывысты тыпчып-ка алган турдус. Ол үеде каратэ-еренири хоруглуг турган, бисти шаг-валар сывыртап-даа турган.

Шеригден кээп турумда, каратэ-каш спорт хевирлерин өөренири-рутлуг эвес апарган. Мен ынчалдыр-орточе ханылап кире бээримге, 1991-ылда иштиги херектер албан черин-ге чалай берген. Баштай кудумчуга-рум тудар патруль албанынга ажил-лап турдум, оон кажан Дүрген хөдөл-ир-кай отряд (СОБР) тургустунарга-аа ажилдай бердим.

Москва чоогунда Балашихага тус-ту белеткел чорудары-биле чурттуң-ту регионнарыңдан ажилдакчы-лары чыгган турган. 100 ажыг кижиге-аа камгалап кылырга, 40 кижиге эр-ткеш, крап беретти алган. Оларның ара-зы киргенимге дыка өөрзэн мен. Ынчалда дыка берге. А тывалар-аа шыдамык болгай бис. Шаптар-аа-нарыңлар орукту эртекеш, хол-биле-аа дайынчы демиселге күштүүнү ба-аа апар сен.

— Тывадан оон ыңай кымда ын-дыг берет барыл?

— Ийе, крап дээрге, кызыл хан-биле демей өңүг дээр уткалыг. Мээң өөреникчим Айдыс Күжүгетте бар. Айдыс шылгалда эртип турда, 50 кижиден чүгле ийи кижиге крап беретке төлөтпег болган. Чыл келген тудум, негелделер шыңгырап турар хевир-лиг. Айдыс бир улуг албан-дужаалдыг кижини камгалаар тускай бөлүктө ажилдап турар.

— Силер база ажилдап турган ийик силер бе?

— Чок. Кызыл хоорайның мэри Александр Кашин турда, респу-бликада байдал нарын болганы-биле, ТР-ниң ИХЯ-зы мени мэрни камгалаар кылдыр чоруткан турду. Аңаа 4 чыл ажилдааш, оон хүндүлүг дыштаныл-гаже үндүм.

— Чамдык уран чүүл ажилдак-чыларың салааларыңар камнаар дээр болгай.

— Анаа шыны-биле чугаалаар бол-за, чокшуп билбес-даа болза, эр кижиге угаан-сарыылдыг боорга, ажырбас-тыр ийин. Ынчанга эр кижини амы-дыралында бир-ле бердинген херек-тиг кылдыр өөредири черле чугула. Ол аътка-даа бердинген болуп болур. Чылгычы дээрге база кончуг эрлерниң мергежилди-дир.

— Силерниң огулар хол-биле дайынчы демиселге каш харлыг тургаш өөренип эгелзэн?

— Мен, оглум бичии турда-ла, шаа-биле күш-дамыр сайзырадыр-шымчээшкениңерни кылдырып эгелзэн мен. Эмин эрттирип турган ирги мен бе деп-даа бодаар чордум. Элээди чылдарында сонугалдыг чидип, шу-ту оолдар ышкаш компьютер мурнунга олурар турду. Ам харын шору улгат-кан, маңаа кээп белеткенип эгеледи. Спорт мастеринге кандидат.

— Өөреникчилеринер ам каш кижиге барыл?

— Ам чүс кижиге кээп турар. Бо бөлүктө 15-17 хар үези оолдарның тре-нировказы болуп турары ол-дур. Бо оолдар аразында Дуганчы Хомуш-ку — мөңгүн медальдыг, Саша Бачу-рин — алдын медальдыг. Олар эки көргүзүлгелерлиг. Кыс уруглар база бар. Улугулустан кандызын чок дээр: сай-гарлыкчылар, албан-дужаалдыглар, студентилер болгаш пенсионерлер. Шу-ту, кадыкшылын экижидип алыр болгаш дайынчы демиселдиң эге аргаларын азы чепсектиг кижилерден канчаар камгаланырын өөренип алыр дээр, кээп турарлар.

— Ажылыңарның кайы чадазы силерге хөй өөрүшкүлүг сеткил ханышкыны берип турарыл?

— Маргылдаалар түңнели. Оол-дарның карактарында сонугалдыг, чедишкениңер өөрүшкүзүнүң, эштериниң чедишкениңерге чор-гааралдыг оттарын кандыг-даа сөс-тер-биле дамчыдып шыдаас-тыр мен. Кажан бир чуруурун шенеп көөр мен. Чүгле ол карактарда от-тар дээр катап-катап ажилдаарыңа белен мен. Ажилдаары-даа берге эвес, өөрүшкү. Ам бо хүннерде мээң өөреникчим Буян Монгалыби — спорт мастеринге кандидат, мээң бир бүзүрелдиг чөлөңгилем.

— Олег Монгушевич, силерниң-биле чугаалажып тургаш, мындыг аажы-чаңгыг кижиге канчап дайынчы спортка хандыкшый бергениңерни черле сонугаарым аажок. Дайын-зырак мөзү чокта, маңаа тирилээр болдунмас хевирлиг.

— Эр кижиге, мээң көрүжүм-биле, ындыг болур ужуруг дээр, мындыг спортка хандыкшааным чадаас. Шынап-ла, мени кижилер дыка чымчак чаңгыг сен дээр чүве. Чогум чечен дайынынга база кириштим, ынчап кээрге, даштыңдан көөргө, ындыг чымчак, херек кырында амыдырал чүү-даа чүвеге кижини дадыктырар чорду, ындыг-ла чымчак сеткилдиг эвес турган боор мен. Мен оон, ындыг мөзү-шынардан, ойталавайн тур мен. Ынчалза-даа мээң хамаарыштыр ол долузу-биле дүүшпейн баарыңдан баш удур бодумну-даа, силерни-даа меге чүве бижзэн дивези-биле кам-галанып алыры артык эвес.

— Полиция хүнү таварыштыр эш-өөрүңерге чүнү күзээр силер?

— Ол шупту тала-биле дадыккан кижилерниң ажил-ижи. Полицейжи-лерге чүгле өг-бүлезиниң деткимче-зи эвес, а ниитилелдиң деткимче-зи дыка херек. Чүге дээрге олар кижиге бүрүзүнүң эрге-ажыын камгалаар дээр бо берге ажил-үүлени кы-лып чоруурлар. А чон аразында оларга дузалажыр туржук, шаптык кадар, дора көөр таварылгалар бар дээрзи чажыт эвес. Ынчанга по-лицейжи эш-өөрүмге чүгле быжыг кадыкшылды, найыралдыг өг-бүлени күзээринден аңгыда, эрге-хоойлу-ну сагыыр, хүндүлээр хамаатылар оларга таваржыр болурун дыка-ла күзээр-дир мен. Ынчан оларның бер-ге, нарын ажылын күүседири чүгле чиик эвес, а холу туттунгур болур ийик. А ниитилелде хамаатылар ындыг болзун дээр, уруглар-биле ажилдап турар кижилер, ооң иш-тинде мен база, кызып ажилдаар ужуруг бис.

Дарый АБЫДА чугаалашкан.

БАЙ-ТАЙГАНЫҢ ХОВАР ОГЛУ

Ыдыктыг, сүлдө-күчүлүг, сүрлүг бедик Мөңгү-лектер чайыннаан, шапкын арыг аржаан хем бажы үнүп чыдар, бедик тайгаларлыг Тываның база бир кайгамчыктыг булуңу — Бай-Тайга. Ында чеди сумунуң ажил-ишчи чону кайгамчык. Хемчик бажы Бай-Тал суур шүлүкчүлөр чурту, тараалаң Шуй суму — композиторлар, Кызыл-Даг сумузу — ус-шеверлер, ыраккы Кара-Хөл сумузу генералдар чурту дээр-ле, баар.

Ада-иезиниң, өгбелериниң дүрүмнерин сагып, аймактарының адын сыкпайн, чоннуң аразында хүндүткелдиг кижилер бай-тайгажыларда хөй. Оларга Сергек Сергеевич Чыргал хамааржыр. Шко-лачы чылдарында эш-өөрүнүң, башкыларының хүндүткелин чаалап, школань эки өөредилгелиг, сагылга-чурумнуг дооскан. Эр кижиниң хүлээлгези шериг албанын эрттиргеш, Россияның ИХЯ-зының Сибирьде юридиктиг институтун чедишкениң дооскаш, Бай-Тайга кожунуңуң иштиги херектер эргелелинге ажилдап эгелзэн. Ажылыңдан аңгыда хөй-ниитичи, спортчу маргылдааларның тергенин, күш-ажылга ынак, арага, таакпы аймаанга шуут удур, аныктар ортузунга темалыг кезээрлерге идепкейлиг кижип, тайылбыр ажылын чорудуп келген. Ол хостуг үезин шын ажыглап, төрзүн чериниң арыг агаарыңа дыштанып, аңаарыңа, балыктаарыңа ынак. Чаңгысклассчы эш-өөрү-нүң идегели, деткичизи, авазыңың авыралы, тө-релдериниң чөлөңгиле кижиге.Өөңүң ишти Айлаң Сергеевна Бай-Тал суурнуң шевер кызы, олар оол, кыс ийистерлиг, улуг уруу кырган-аваларын салгаан чугаакыр.

Сергек — хөй шаңнал-макталдарның эдилекчи-зи, майор эргелиг. Амгы үеде ТР-ниң МРО ОДЭКП ЭКЦ-те улуг эксперт болуп Кызыл хоорайда ажил-дап чоруур. Иштиги херектер эргелелиниң хүнү таварыштыр бай-тайгажыларның өмүнээзинден, Тываның база бир ховар оглунга кадыкшылы быжыг болурун, чедишкениңер немежирин күзедивис.

Шеңне КУУЖААН.

Тээли суур.

КУРСАНТ ЭРТИНЕ МОНГУШ ҮЛЕГЕРИН КӨРГҮСКЕН

РФ-тиң ИХЯ-зының Барнаулда юридиктиг инсти-тудунуң үшкү курс-чузу Эртине Монгуш спортчу белеткелдер соонда чанып ор-гаш, газель чолаачызын-че үш оол чөңгээлп турганын эскерип-кааш, чеде берген. Оолдар дүжер че-ринге чедип алгаш, орук өртзүн чолаачы-га бербейн турарын тодараткаш, акшазын

бериптерин негзэн. Акшазын оолдар берипкеш, Эртинеге чөңгээленип эгелзэннер. «Чугаалажып-тар бис бе?» — дээр, олар курсантының соондан ооң чурттап турар бажыңыңа подъездизинче киргеш, бирээзи соондан шанчып дүжүргөн. Эртине белеткелдер үезинде шигээдип алган аргала-рын ажыглааш, үш оолду кыңчыктырбайн барган.

Удаваанда институттун дежурный кезээнден дуза база чедип келген. Өөредилге чериниң удуртулгазы бистиң чаңгыс чер-чурттууус Эртине Монгушка шаңнал тыпсырының дугайында документи-лерни белеткеп турар. А Эртине бодун маадыр мен деп санавас: «Бичии-даа болза, чурум хажыдышкы-нын чавырылдылары, чогуш-содааны соксадыры — полицейжи бүрүзүнүң хүлээлгези. Чурум үрекчи-зи кеземчени албайн, амдажып, оон улуг үүлгедиги кылыр. Мен бо мергежилди, хоойлуну камгалаар болгаш чоннуң амыр-шөлзүн амыдыралын хайгаа-раар дээр, меделерди-биле шилип алган мен. Ынчанга курсант погоннарлыг-даа болзумза, корум-чурум хажыдышкыны болуп турда, караам шийип алгаш, эртер эргем чок. Полиция ажил-дакчызынга өске кижиниң айыыл-херээ деп чүве турбас» — деп, ол чугаалаан.

Контактыда «Россияның полициязы» бөлүктен алган.

ТӨТЧЕГЛЕКЧИЛЕРДЕН КАМГАЛААЛ

Тыва Республиканың дириг амытаннарны болгаш сугнуң биологтуг курлавырларын камгалаар талазы-биле күрүне комитетиниң тургустунганындан бээр 70 чыл оюнга тураскааткан байырлыг хурал Тываның Национал музейинге болуп эрткен.

1945 чылдың октябрьның 17-де Тывага аңнаашкын ажилын чурумчудуп, областың аңнаашкын ажил-агыйының талазы-биле эргелелин тургускаш, ооң бирги даргазынга Борис Александрович Погореловту томуйлаан. Ол үеден эгелээш, Эргелелдин ады 7 катап солушкан. Эң сөөлүндө Тыва Республиканың дириг амытаннарны болгаш сугнуң биологтуг курлавырларын камгалаар талазы-биле күрүне комитеди деп

Россия биле Тываның демнежилгезиниң 100 чыл оюнга тураскааткан юбилейлик медаль-биле шаңнаткан Октябрь Үнөн-Хөөевич Түлүш.

доктаатканы ол.

Чуртка эде тургустунушкун мурнунда аңныыр-тывыш ажилы-биле «Тываның үлетпүр аңнаар ажил-агый» эргелелинге — 5, Республиканың хереглечилер ниитилелинге — 2, республиканың Көдээ ажил-агый яамызынга хамааржыр 4 совхозтарның удурткучулары аңныыр ажил-агыйын республикага чорудуп турган. А аңчыларның болгаш балыкчыларның ус-тывыш ажилы-биле ниитизи-биле 14 аңчы, балыкчы бот-тывыш ажил-агыйлары бактаап турган.

Республиканың 10 кожууннарынга өлүк-кеш хүлээп алыр белеткелдер конторалары бодунуң ажилын чорудуп турган. Оон алгаш көөрге, ол үеде республикага өлүк тывышын алган орулгаларны күрүне планынче кирип, хөй диң, киш, ас, норка дээш, оон-даа өске үнелиг амытаннарның кезин, черлик хаваннарның, сыын-буурнуң, эликтин, койгуннуң эдин күрүнеге дужаап, ажил-агыйларга тускай панны берип каар турган.

Ол ажилга шылгарааш, бедик көргүзүлгелерни чедип ап чораан аңчыларны күрүне шаңнап-мактап, өскелерге үлегер-чижек кылдыр оларны демдегледип турган. Тожу кожууннуң алдарлыг аңчызы Эрестол Даржааевич Даржааның чижээнден тыва аңчыларның канчаар ажилдап

Республиканың аңныыр ажил-агыйының хоочуннары хурал эгелээр мурнунда.

чораанын көрээлинер. Ол элээди чылдарында-ла, ачазын эдерип, аңнаар-меңээринге өөрени берген. Диң, алды (киш) сүреринге, истээринге, элик-хүлбүс, улуг аң кедеп, сегиртиринге ачазы бодунуң үлегер-чижээнге оглун өөредип каан.

Ол төрөөн арга-эзминден 30 чыл дургузунда 1 муң ажыг алдыны, 25 муң хире диңни болгаш өске-даа үнелиг өлүктү тыпкан. Ол чылда ортумаа-биле 20-40 кишти, 750-800 диңни күрүнеге дужаап турган. Тожу аңчылар чурту-ла болгай. Ынчалза-даа оларның аразындан эң шылгарааннарның бирээзи Эрестол Даржааевич Даржаа Ленин ордени болгаш Күш-ажылдың Маадырының алдын медалы-биле үнелеткен.

Үстүндө бижээним аңчының бир аңныыр сезонунда-ла күрүнеге дужааган өлүүнүң кезин санаарга, ол хире хөй бооп турда, республиканың өске аңчылары база оон бичи-даа дудак чок. Хөй диң, киш, ондатра, норка кезин күрүнеге дужаап турганы иле-дир. Ынчангаш ол үеде аңныыр ажил-агыйының адырындан чыл бүрүдө дужаап турган өлүүндөн, ооң эдинден күрүне улуг орулганы ап турган.

Амгы үениң байдалы-биле ол бүгү эки чүүлдерни катап эгидип алыр дээш, республиканың дириг амытаннарны болгаш сугнуң биологтуг курлавырларын камгалаар талазы-би-

Бо чылдың 9 айларында ол организацияның күрүне инспекторлары 650 үнүүшкүннерни кылгаш, 395 кижилерге административтик херектерни оттургаш, суд органнынче чоруткан. Аңнаашкынның, балыктаашкынның эң-не хөй чурум үрекчилери Тожунуң девискээринде — 65, Каа-Хем кожуунда — 45, Бии-Хемде — 33, Өвүр кожуунда — 28.

Чөпшээрел чок аңнап, балыктаандээш, төтчеглекчилерге 387,9 муң рубльдин административтик штрафын, бойдустан чайгаар бүткен аң-меңинге, кужунга чедирген хоразы дээш 670,65 муң рубльдин торгоалын онааган. 47 араалыг бооларны, дүүргелерни бойдустан төтчеглекчилеринден хавырған.

Бо чылдың чазын Тере-Хөл, Эрзин, Мөңгүн-Тайга районнарда штаттыг күрүне инспекторларын тургускаш, Тожу биле Чаа-Хөл кожууннарда ажилды күштөлдирген, немелде күрүне инспекторларын быжыглаан.

Бо байырлалда республиканың аңныыр ажил-агыйының мурнакчыларын база адап турган. Күрүнениң аңныыр ажил-агыйынга хөй чылдарда ажилдап келген күрүнениң аңныыр ажил-агыйының хоочун инспекторлары В.Д.Шырап-оолду, В.Н.Монгушту, В.Д.Монгалды, В.А.Поповту, Ш.Л.Сыдам-оолду, Б.А.Медведевти, аныяк ажилдакчылардан Д.В. Орустугну, А.В.Тюлюшту, А.В. Монгушту

Тываның Үндезин культура төвүнүн артистери байырлыг хуралдың киржикчилеринге бараан болуп турары.

ле күрүне комитеди чогуур ажилдарны кылып чорудуп турар. Тываның чайгаар бүткен бойдузунуң аң-меңин, балыын төтчеглекчилерден камгалаар дээш, аңныыр-тывыш ажил-агыйының удуртулгазы тодаргай хемчеглерин ап турар.

демдеглээн.

Бо чылдың бирги чартында республиканың Мөңгүн-Тайга, Бай-Тайга, Өвүр, Сүт-Хөл болгаш Чаа-Хөл кожууннарның девискээринде барте, чуңманың долу санын чижеглей санал үндүрер аргалыг болган. Үстүндө

адаанывыс девискээрлерде ниитизи-биле 4703 те, чуңмалар бар деп түңнелди үндүргөн. 2015 чылдың август 1-ден 2016 чылдың августуң 1-ге чедир республиканың девискээринге 103 буурну, 340 сыынны, 691 эликти, 340 тооргуну, 78 тени, 7 дырбактыгны, 6700 кишти, 160 адыгны аңнап, оларны өлүрүп болурун айтып турар.

Бо чылдың аңнаашкын сезонунда 127 сыынны, 18 буурну, 451 черлик хаванны, 15 тооргуну, 213 эликти, 30 тени, 42 адыгны, 462 кишти, 400 ажыг куш аймаан аңнаарыга лицензияларны аңчыларга, аңныыр спортунга хандыкшылдыгларга берген. Ол берген чөпшээрелдиг лицензияларының ниити чыжының акша-төгөрик түңү 750,92 муң рубль.

Республиканың девискээринде бир берге айтырыгның бирээзи бөрү-биле демисел, ону аңнаары болуп турар. Бөрүлерниң көдээ ажил-агыйга чедирип турар каражазы миллион-миллион рубль болуп турар. Чүгле бо чылдың 9 айларында бөрүлерниң республиканың көдээ ажил-агыйынга чедирген когаралы 25,0 миллион рубль ажыг.

Аңныыр ажил-агыйының комитетиниң даргазы Г.Д. Куу «Россия Федерациязының аңныыр ажил-агыйының термини» деп хөрек демдээн Тес-Хем кожуунда аңныыр инспектор Василий Чоодуевич Монгалга тыпсып турары.

Бистиң республиканың аңчылары бо чылдың 9 айларында 700 ажыг бөрүлерни узуткап өлүргөн. Бо хыдыкчы амытан-биле демисел чорудар дээш, республиканың аңгы-аңгы черлеринде 100 бригадаларны бөрү аңнаар улустан тургускан. Оларның ниити саны 424 киж. Олар 72 автомашина, харга халыыр 10 техника, 130 аът-биле хандырттыган.

Бөрүнү узуткап, чок кылганы дээш шаңнал акшалары база чылдан чылче улам өзүп турар. Бо чылын бир бөрүнү өлүргени дээш шаңнал акшазы 9 муң рубльге чедир өскөн. Бо талазы-биле ажил Барыын-Хемчик, Чөөн-Хемчик, Өвүр, Сүт-Хөл, Кызыл, Танды, Бии-Хем, Чеди-Хөл болгаш Чаа-Хөл кожууннарда эки. Тус-тус бригадалар аразындан Станислав Бады-Суурович Донгактың удуртканы бөрүлер өлүрер бригадазы өскелерни мурнап турар. Олар 33 бөрүнү узуткап, чок кылган.

Сөөлгү чылдарда дириг амы-

таннарны болгаш сугнуң биологтуг курлавырларын камгалаар талазы-биле күрүне комитетиниң тургустунганында дадып турар. Бир эвес чылда 523 тонна янзы-бар балыкты Тываның хемнери

Тыва Республиканың аңныыр ажил-агыйының хоочуннары Хүндүлел бижии-шаңнаткан Сайлык Мөгө Хомушку.

хөлдөрдөндө туткан болза, чылдың эрткен 9 айларында 792 тонна балыкты туткан чылдан эгелээш республиканың балык ажил-агыйы чорудурун бүдүрүлгелер, бригада балыкчылар-биле үр хуу

лыг — 15 чылдың керээлдер контракттарын чарарын дорушкан. Ниитизи-биле 63 кезини балык тывышчылары-биле чарган.

Тываның чайгаар бүткен аңнаар бойдузун моон соңгаар камгалаары-биле «А оран» деп национал бойдузун тургузарын үе не келген. Ол бойдус парын девискээринче Тожу, Каа-Хөл, Тере-Хөл, Эрзин, Бии-Хөл кожууннарның девискээрлер киригеш, кызыгаарын Красноярск край, Иркутск область, Бурят Республика болгаш Моол—Тыва Республика-биле кызыгаарлажып чыдар черлер биле эрттирер болза эки.

Бойдузун боду бүткен шаңдыг национал парын тургузуп алыр болзувусса, он төтчеглекчилерден камгалаарына улуг идиг болур дээш экин чокотка чаа болуп эрткен «төгөрик столга» чугаалжы көргөн.

Владимир ЧАДАМБА
Авторнуң тырттыраа чуруктары.

ОТЧУРЖАП ШҮГЛҮП ҮНГЕН

Тыва хүрештин мөгелеринин элдеринде, маргылдаа-даа чаа сезон эгелзэн. Бүрүдө кожууннарның «Сүбедей» спорт ордузунга болган маргылдаалар элдеринин элчээ бо удаада кожуунга таварышкан. Чаа тургустунганындан 70 чыл болган оюн демдег-тирген Кызыл кожууннуң туртулгазы, уран чүүлдүң мас-тери, күш-культура болгаш ажилын удуртуп турар башкылар, ат-алдарлыг елер эки белеткенгенин түстүлөр.

Сөөлгү үеде Кызылдың «Сү-» спорт ордузунга мар-даалар эрттирер кожууннар шаңналдыг черлерни мөгелеринин шаңнал-талын харылаар звес, а кожууннуң уран чүүлүн, чедишкенин спорт ордузунга маргылдааны көр-келген чонга бараалга-тыва езу-чаңчылдарның чаа хевирлерин көргүзери, чылып бар чыдар.

Бо удаада база ындыг бол-уулаңгыя кожууннуң уран

чүүл ажилдакчылары тыва на-ционал хөгжүм херекселдеринге хөй кижир киржикчилер оркестр-ни хүреш залының дөрүнчө чалааш, маргылдаа эгелээр мурнунда аян ырын бараал-гаттылар. Кара-Хаакта чурттап чоруур Сылдыс Чүлдүк биле Шамбалыгдан келген Шолбан, Саид алышкыларның күүсеткен ырыларын көрүкчүлөр улуг со-нуургал-биле адыш часкап, уткуп ап турдулар.

Делегейиниң көшкүн чоннары-ның хүрешке делегей маргыл-даазы сөөлгү чылдарда доктаа-мал болуп турар апарган. Ын-чангаш бистиң республиканың тыва хүреш мөгелери аңаа чайын-кыжын дивейн доктаамал белеткенип турарлар. Делегей маргылдаазының дүрүмүндө мөгелерни 85 килограммга че-дир болгаш оон аар килдерге хүрештирерин чурумчудуп, ба-дылаан. Ынчангаш кышкы үеде ай бүрүзүндө «Сүбедейге» бо-луп турар маргылдааларга баш-тай 85 килге чедир мөгелерни хүрештиргеш, оон соонда тулган чемпионну илередириниң мар-гылдаазы болуп турары ол.

Шүүлген мөге Айдың Отчуржап.

Болуп эрткен маргылдааның 85 килге чедир мөгелериниң хүрежинге ниитизи-биле 80 мөге киришкен. Аныяк, өзүп оор мөгелериниң хүрежинге сөөлгү үеде Эрзин, Тес-Хем, Өвүр ко-жууннарда ажилдап турар тыва хүрештин тренерлериниң ажилы өске черлерден ылгалып турар апарганын хүрешке сонуургал-дыглар, тренерлер демдегеп турар. Маңаа Эрзинниң аныяк мөгези, сумо хүрешке аныяктар аразынга Японияга болуп эрт-кен делегей маргылдаазының чемпиону, аныяктар аразынга республика Наадымнарының 2 дакпыр тиелекчизи Баазан Баткарның кирип турар үлегер-чижээ база улуг салдарны че-дирп турары чугаажок.

Сезен мөгениң аразындан дөрткө чедир шаңналдыг чер-лерже бистиң Арзылаң мөгевис Сайын-Белек Түлүштүң кады төрзэн думазы Белек Түлүш, Новосибирск хоорайда студент, Өвүр чурттуг Дензин Донгак, оон командада эжи Алдын-Сай Одай болгаш Эрзинден Айдаш Санчын олар кирип келдилер. Алдын-Сай Одай Белек Түлүштү, Айдаш Санчын Дензин Донгакты тус-тузунда октааш, бирги чер дээш хүрештилер.

Алдын-Сай Одай биле Айдаш Санчынның шүүлде хүрежин залга олурган көрүкчүлөр ийи

аңгы үстү бергеш, бир чамды-зы Алдын-Сай дээш, өскелери Айдаш дээш аарып, кайы-даа таланың деткиччилери, аарыкчылары шаг болдулар. Түннелинде Айдаш Санчын карак чивеш аразында кончуг чараш арганы ажыглааш, эжин октап алды. Республиканың өзүп оор аныяк мөгези Алдын-Сай Одай үжүрлешти.

Улуг мөгелериниң хүрежинге 128 мөге хүрешти. Оларның аразында Тываның Күчүтен мөгези Аяс Монгуштан аңгыда шупту ат-алдарлыг мөгелер хүрештилер. 8 мөгеге чедир ат-алдарлыг, бедик арга-дуржулгалыг на-чыннар боттарының онагларын ажып эртип алдылар. Оларның аразынче Улуг-Хем кожууннуң

Седийни, Айдың Отчуржап республиканың Начын мөгези Начын Монгушту тус-тузунда октадылар.

Артып калган 4 мөгениң хүрежинге Сайын-Белек Түлүш Айдың Монгушту, Айдың От-чуржап республиканың Начын мөгези Сылдыс Монгушту ок-тап алдылар. Шүүлде хүреште Сайын-Белек Түлүш биле Айдың Отчуржаптың хүрежинге Айдың удурланыкчызын көдүрүп эк-келгеш, арыг салгаш, шүглүп үндү. Айдың Отчуржап болуп эрткен маргылдаага күш-дамыр талазы-биле эки белеткенгенин көргүзүп, бодунуң шыырак дээн удурланыкчыларын көдүрүп эк-келгеш, арыг салып турду. Ол эң ынак шелер аргазын бо удаада

Кызыл кожууннуң уран чүүл мастерлериниң концертинин үезинде.

аныяк мөгези Айдың Монгуш бодунуң таварышкан онагларын чииги-биле октап алгаш, чүгле эң шыырак дээн 8 мөгениң аразынче звес, а харын 4 мөгениң санынче кирип хүрешти. Айдың Монгуш 8 мөгениң аразынга болган хүрешке республиканың Чаан мөгези Андрей Хертекти октады.

Сайын-Белек Түлүш Каа-Хем кожууннуң шыырак мөгези, сөөлгү үеде шаңналдыг черже үргүлчү кирип хүрежи чоруур Кызыл-Кат Кенденни, Чөөн-Хемчиктин мөгези Сылдыс Мон-гуш база бир өзүп оор шыырак мөге, Эрзин чурттуг Сергей

шоолуг-ла кылбады. Хүрежи үнүп келген удурланыкчылары Айдыңның шелер аргазындан камгаланып тургаш, кичээнгейин чидирип турганы база чадавас. Мөге кижир хүрежи үнүп келгеш, хөй аңгы аргаларны ажыглаар деп чүве ол-дур ийин. Хүрештин эрттирикчилериниң мөгелерге сунган шаңнал-макталы-даа арбын болду. Келир айда «Сүбедейге» болур респу-блика маргылдаазын Каа-Хем кожууннуң төлээлери хүлээнип алдылар.

Владимир ЧАДАМБА.

Авторнуң тырттырган чуруктары.

Маргылдаа үезинде.

ЧОННУҢ УЧАСТОК ТӨЛЭЭЗИ

алдарны херек кырында аң ажил-ижи-биле чаалап тур. Оон бадыткалы, дириг-к бөгүнгү материалдың ыры ол.

оннуң айыыл чок чоруун, тайбың чуртталгазын ка-лаары-биле шагдаа ажил-ылары, дүн-хүн дивейн, ргу ажилдап турарлар. ның бирээзинге Россия рациязының Иштики херек-амызының муниципалдыг турлар аразында «Таңды» истиң улуг лейтенантызы м Откунович Сараагай-амаарыштырып болур. үгү Россияның участок лериниң аразынга эрти-турар мөөрейниң киржик-

тернет-четки дузазы-биле «Ком-сомольская правда» солуннуң сайтында Тываның төлээзи полицейжи Артем Сараагай дээш, үнүңер берип болур си-лер.

Артем Откуновичиниң чиң-гине ажилдап турар чери – Эр-зин суурнуң девискээринде 11 дугаар полиция пунктузу. Ол Эрзинниң Бай-Даг, Булуң-Бажы, Нарын суурларын харылап турар. Нарын суур Моол-биле кызыгаар чоогунда болгаш, ол черниң чону моол дылды эки билер. Артем Откуновичиниң даштыкы дылды билири ажи-лынга улуг ужу-дузалыг болга-ны чугаажок.

Участок төлээзиниң албан-хүлээлгезин улуг лейтенант Сараагай ак сеткилди-биле күүседип турар. 2015 чылдың 9 айларының дургузунда полицияның улуг лейтенанты-зы эки түңнелдерни көргүскен: 340 билдиришкенин көргүскен: чоннуң кирип аныгыгларын өөренип көргөш, чогуур хемчеглерни алган; ийи өнчү-

хөреңги оорлаашкынын илере-дип тыпкан; хамааты кижиниң эргезинге удур кем-херек үүлгедишкенин хемаа-рыштыр долу материалдарны чыгаш, истелге килдизинге кеземче херзэн оттурары-биле чоруткан. Үстүндө айыткан хоойлу-дүрүм үрзешкенин чавылдылары-биле баш бурун-гаар хемчеглерни ап турар. Ол хүннүң-даңның суурларның хуу бажыңнарының девискээрин эргип, полицияның даңзынга кирген хамаатыларны хынап турар.

Эрзин – мал ажил-агылгы кожуун. Чурттакчы чон мал-маганын семиртип, эки өстүрүп алыры-биле одар-белчир со-луур көшкүн амыдыралдыг. 2015 чылдың эгезинде улуг лейтенант Сараагайга ажил-албанынга ажыглаары-биле «УАЗ-Патриот» маркалыг автомашинаны тывысканы канчаар-даа улуг деткимче болган. Оон мурнунда полицияның машина-балгады чедишпес турганындан аалдар аразынга чоруп, хыналдалар

кылып үнери берге турган.

Күскү үеде чурттакчы чон зът курлавырын кылып, чиш кылдыр бода, шээр малын со-гар чаңчылдыг. Бо үеде оор-сук көвүдөп, чоннуң азырап алган малын одардан-даа, кажаа-зындан-даа оорлап аппаары чажыт звес. Ынчан участок төлээлериниң ажилы көвүдей бээр. Мал оорунуң дугайында айтырыг кожуунда-даа, респу-бликада-даа чидиг. Күс дургузун-да улуг лейтенант Сараагайның харысалгазында турар үш суурнуң девискээринге чүгле ийи мал оору бүрүткеттинген, каразыттырганнар оперативтиг дилээшкенин түңнелинде изии-биле туттурган.

Ажылынга бердинген, ак сеткилди Артем Откунович хүндүткелдиг участок төлээзи деп атты шак мындыг кызы-маккай ажил-ижи-биле чаа-лап алган. Иштики херектер ямызындан чаңгыс звес удаа шаңнал-макталды бо участок төлээзинге тывыскан.

Ол элээди чылдарында-ла

шагдаа ажилдакчызы болуксап чораан. Артем Откуновичиниң кады төрзэн акылары эрге-хоойлу органнарынга бараан болуп чорааннар. Ол, школа-га улуг класстарга өөренип чорааш, акыларының шагдаа хеп-сынын кеткеш, кежээки үеде кудумчуларга корум-чурум тудуп кылаштаар турган. Ынчан аксы чыттыг акыйлар, орайтай берген элээдилер школачы Артемну танывайн, шагдаа деп бодааш, сестир турганнар. Күзел күштүг дээни ышкаш, Артем Сараагай акыларының изин эдерип, чонунга бо хүннерде ак сеткилди-биле бараан бооп чоруур. Алыс боду бүдүжүндөн биче сеткилдиг, кижизиг, топ-туг-томаанның мөзү-шынарлыг полицияның улуг лейтенантызы Артем Сараагайның ажил-ижи-ге, амыдыралында, а ол ышкаш бүгү Россия чергелиг эртип турар мөөрейге оон киржилгези үре-түңнелдиг болзун дээш, ак орукту күзеп каалы.

Алдынай ЧАМЗЫРЫН, ИХЯ-ның парлалга албаны.

Журналистиң орук демдеглели

«УГААННЫГЛАР ДОЮ»

Мындыг чаптанчыг аттыг мөөрей чоокта чаа Тоора-Хем ортумак школазынга болуп эрткен. Школачылар болгаш тыва дыл, чогаал башкылары ону ТР-де чарлаттыгган Чогаал чылынга тураскааткан. 8 «а», 8 «в» класстарның өөреникчилери тыва чогаалга билиин шенежип, мөөрейлешкен. Оларның кайызы шыырак белеткелдин база төрзэн дылын, тыва чогаалды кайы хире ханы билирин тодарадыр хүндүлүг онаалга бистерге, Кызылдан барган журналистер, чогаалчы башкыларга онаашты.

Чараш кылдыр каастап дерзэн улуг залда сценага ийи класс чыскаалыпты. Бот-боттарыга байыр чедиржип, кыйгырыглары-биле таныштырып, көрүкчүлериниң сонургалын болдурдулар. Башкарыкчы башкыларның холундан хөй айтырыгларның бирээзин шилип алгаш, ол дораан харызын бээр, уран номчулга болгаш удур-дөдир айтырыглар салчыр — мөөрейниң онаалгазы ындыг. Харыылардан илерээни-биле алырга, мөөрейчилер тыва чогаалчыларны (ылаңгыя чаңгыс чер-чурттуглары Л.Б.Чадамба биле Ю.Ш.Кюнзегешти) эки билер, чогаалдарын сонургал-биле номчуп турар; чиңгине тыва чамдык сөстөриниң утказын билбеси-биле ийикпе, шын эвес адап турар; чамдык улуг чогаалчыларывыстың адазының адын солуштуруп турар чүүлдер бар болду. Ниитизи-биле баллдарны санаптары-выска, ийи класстың кайызының-даа дең санныг болган. Ынчалза-даа номинациялар аайы-биле тиелекчилерни тус-туста илереткен болгаш хүндүлүг бижикиртери тывыскан.

«Угаанныглар дою» Тоора-Хем ортумак школазының база Тоора-Хемниң уран чүүл школазының өөреникчилериниң болгаш башкыларының ыры-танцы күүселделери улам бедик утка-шынар кириди.

Аалчылар болгаш башкылар Тоора-Хем школазының музейинде.

Эптиг үени ажыглап, «Шын» солунуң 90 чылынга тураскааткан байырлал таварыштыр Тожудан доктаамал бижикчивис, шүлүкчү башкы Светлана Давааевна Байыр-оолга редколлегияның хүндүлүг бижиин тыпсыр аргалыг болдум. Ол «Шын» солунга 1978 чылдан бээр өөредилге, кижизидилге болгаш уран чүүл дугайында чүүлдерин болгаш бодунуң чогаатканы шүлүктөрүн парладып келген. Ооң дыка хөй шүлүктери Тожу чонунуң эки билири ырлар болуп хуула бергилзэн. «Хоочун солунуң шаңналын тыва телевидениени көрбейн турар бис, ынчангаш «Шын» солун доктаамал харылзажыр, манаар, ынак солунуву-ла болгай. Оон республикада амыдырал дугайында билип ап турар бис. Башкы кижилер болганымда, төрзэн дылывысты арыглаары, ону келир салгалдарга арттыары — кол сорулгам. Ынчалза-даа сөөлгү чылдарда ол нарын айтырыгларның бирээзи апарган. Өөредилге номнарында безин орус дылдан очулдуруп болур сөстөрини ол хевээр эрттирипкен боор-дур. Чи-

жээлээрге, садыг деп тывалап болур турбуже, ону магазин деп каан боор.

Чогаалчылар-биле мындыг ужуражылгалар уругларга дыка ажыктыг. 1985 чылда бистиинге 20 ажыг чогаалчыларывыс кээп чораанын ам-даа утпайн, сактып чоруур бис. Бөгүн аалдап келген чогаалчы башкыларывыс Мария Күжүгетке, Айлаңмаа Соянга база «Шын» солунуң кол редакторунуң ора-лакчызынга орук-суурну ырак дивейн чедип келгени дээш өөрүп четтиргенивисти илередип тур бис. Силерден бир дилеглиг мен, ону солун арнынга-даа чырыдып көрүңер. Биске, башкыларга, Тываның чогаалчыларының чуруктары дыка херек. Ону кайыын тып ап болурул? Тываның Чогаалчылар эвилели хоочун-даа, аныяк-даа чогаалчыларывыстың чуруктарын парлап үндүртүр болза деп күзөлдиг бис».

Тоора-Хем ортумак школазының музейин сонургап көрдүвүс. Тоора-Хем суурну шаанда Чекпелиг деп адап турганын, ивижилериниң ажыл-амыдыралын, кожуунуң алдарлыг кижилериниң дугайында хөй-ле чүүлдерни оон билип ап болур-дур.

Чогаал чылынга тураскааткан ужуражылгавысты Тываның Улустуң шүлүкчүзү Юрий Кюнзегештиң төрзэн чери Арбыкка доостувус. Кожуунуң тыва дыл болгаш чогаал башкыларының методкаттыжыышкыны ындыг солун экскурсияны органиастаанынга дыкала өөрдүвүс. Улуг чогаалчының төрзэн чуртунга ыры-шүлүккө башкылар мөөрейлежип, изиг-ханнап, дыштанып, күш киргени чугаажок. «База катап ужурашкыже, байырлыг тоолзуг Тожу!» деп байырлаштывыс.

Светлана БАЛЧЫР.

А. СОЯННЫҢ тырттырган чуруктары.

Ю.Ш.Кюнзегештиң чурту Арбыкка төөгүлүг ужуражылга.

КЕЗЭЭДЕ ЭРГИМ БОЛГАШ ЧООК

Хандагайтының уран чүүл школазы чылда ажыттыгган. Ооң баштайгы дир — Ирбен-оол Доржуевич Түлүш. Фортепьяны болгаш ниити ырыны Мария Сажеевна Ондар эрттирип турган. 1973 чылда эгелеп, Оюн-оол Дөртөн-оолович Монгушаны удуртпушаан, фортепиано салгы башкылап ажылдаан. 1978 чылда Оксана Монгуш амыдыралының аайы-биле Кызылдан көжүп чоруурда, Кызылдың уран чүүл лицезин дооскан аныяк башкыга, өөреникчилерин хүлээткен. Оларга Виктория Чүлдүм, Лирьяна Кара-Монгуш, Хаянмаа Монгуш, Людмила Ондар, Айлаң Донгак хажыр. Дараазында чылдарда Светлана Мая Сат, Арина Монгуш, Чодураа Конжаалы, Эльза Ховалыг, Чечек Монгуш, Анжела Дарыс, Саян Сат, Ульяна Монгуш, Өнермаа Монгуш хамааржыр.

Бо өөреникчилеримниң аразында Хаянмаа Монгуш, Виктория Чүлдүм, Ульяна Монгуш өөредилгезин уламчылап, Кызылдың уран чүүл лицезинче дужаап киргеш, ону чедиң доосканнар. Амгы үеде Хаянмаа Монгуш кожуунуң Черби суурда, Виктория Чүлдүм Гаан-Арыг хоорайда, Ульяна Монгуш Кызылдан, А.Б. Чыргал-оол аттыг уран чүүл колледж башкылап турарлар.

1994-1998 чылдарда Чодураа Сат, Ураанмаа, Чаяна Монгуш, Байлак Монгуш, Айлаң Куулар, Азияна Монгуш өөренип кирген. Олар аразындан Чодураа Сат Кызылдың уран чүүл лицезин, оон улаштыр Чөөн Сибириниң кулакалчызын дооскаш, Кызылдың А.Б.Чодураа оол аттыг уран чүүл колледжизинде ниити салгырының удуртукчузу болуп ажылдап турар. Урана Хомушку Кызылдың уран чүүл училищесинде Красноярск хоорайның музыка, театр академиязын дооскан, Р.Д.Кенденбиле аттыг салым-салым уруглар школазында башкы. Чаяна Монгуш Кызылдың уран чүүл училищезин, Чөөн Сибириниң уран чүүл академиязын дооскаш, республикада хореография школазында башкылап чоруураазында чылдарда Шеңне Монгуш, Анастасия Сат, Олча Хомушку дужаап кирген. Шеңне Монгуш Кызылдың уран чүүл колледжизин дооскаш, Кызылдың уран чүүл училищезинде ажылдап турар.

Доозукчуларымның аразындан Тываның уран чүүлүн сайзырадып, ооң адын калың чоруурларга чоргаарланыр мен. Урана Хомуш Россияның Композиторлар эвилелиниң кеңешчиси, РФ-тиң композиторларының 10-гу съездине делегады, Сибириниң 2008 чылда 3-кү мөөрейинде 2-ги шаңналының лауреадын, республикада «Уран чүүлүнүң чөлээзи» мөөрейиниң 2008 чылдарының лауреаттарын белеткзэн бис. 2011 чылда «Чылдың башкызы» мөөрейиниң чергезиниң эдилекчизи дыка хөй ырларны билип, инструменталдыг хөгжүмнү чогааткан. Ульяна Монгуш — Тываның күрүнө университетиниң тыва дыл болгаш ниити дыл билиглериниң кафедрасын аспирантызы, Тываның гуманитарлыг шинчилер институтунда эртем ажылдакчызы, 2008 эртем ажылдарының болгаш монографиялар автору, 2008 чылда үнгөн «Хүн-Хүртүнүн хүрүмү» база «Хүртүүн Ховалыг биле Хүн-Хүртүнүн» номнарының автору.

Эмчи, башкы, чогаалчы, чолаачы, тудукчи кижилер хөгжүмге дыка ынак, боттарынга таабыр-шоорну ырлап чоруур чүве. Аныяк-өскөрү культура, уран чүүл талазы-биле өөренип алыр дээш, ниити билиг школаларынга «Хөгжүм чуртунда» деп хөгжүмнүг акцияны чылдарында номчуп турар мен. Маңаа үндезилээш, уран садтарынга ажыглаары-биле «Ырлап-самак ойнаалыңар!» деп методиктиг сүмени 2009 чылда чырыкче үндүрдүм.

Хөй чылдарда ажылдааным түңнелинде мээң соомдан культура шугумунда ажылдап чоруу өөреникчилерим бар. Оларга чоргаарланыр мен.

Кыска төөгүнү доозуп тура, мындыг ордунга чугаалаксадым. Башкы, өөреникчи башкыларны бодунуң ажылдап, өөренип турар школазын элестеткен, эң-не дээр, эң-не чараш, чылыг, чырык, шиник кылдыр санаар болза, эки деп бодаар мен. Мээң 35 чыл ажылдап турарым Хандагайты Ирбен-оол Түлүш аттыг уран чүүл школазы мөөрей кезээде эргим болгаш чоок сагындырар.

Ольга МОНГУШ

ТР-ниң культуразының алдарлыг ажылдакчызы, Хандагайтының уран чүүл школазының башкызы.

Улусчу езу-чаңчылдар

АНЫЯКТАРГА ӨӨРЕДИГ БОЛЗУН

Чылдарда он чыл школазын доос-
«Октябрьның 30 чылы» колхозтуң
бригадазынга ажилдап турган мен.
Чылдың тудугларынга материал-
куску бүрү дүшкен соонда, кышта-
жык бүрү үнгүгө чедир белеткээр
Кажан бүрүлөр частып, арга-арыг
арып келгенде, районнуң удуртул-
чепшээрел бээр чери чөпшээрел
баар. Бир эвес аңаа чагыртпайн,
кээр болза, хамаарышкан колхоз хөй
төлээр. Ынчангаш доктаал-саавырга
тып, бичии-даа хажыдышкын кылбас,
чүве.

Кеңсиз бригадавыс Көгзэн-Булак
тайгазындан ыяш белеткээр
көрөлдү алган турган. Ыяш кезер че-
четкеш, хондур белеткенгеш, даар-
даа ийи-ийи болуп алгаш, ажилдаар
ыяш чедип келдивис. Мени хоочун
ны, 60 хар четкелек назылыг Балаажык
ушка (шолозын Кечил дээр) эштен-
ип каан. Кезер чудуувустуң чанынга
бергенивисте, демги өгбем бичии от
кыш, хойнундан песте ораап алганы ак
көсчө салып, тайгаларже дескиндир
шилде ак шайын октаргайже чажып,
ип мени база тейледип, боду тейлеп
де кончуг даамай, чечен сөстөрлиг
тар номчуп шаг-ла болган.

Чыштарын дооскаш, менче көргөш:
аңаа чүве ужур-дүрүмнерлиг, оглум,
«ооң сагып чор» — дээш, хөй-ле чагыг-
сургап, чагаан. Оон бодум база сести
мен. Дүне дүжүмде демги кырган
арын берип, бо-ла көстүп кээр, орта
тай берген мен. Чеди хонук хире ын-
ылдап тургаш, бир хүн бригадиримге
чылыг идик-хеп ап алгаш келин
салымче чадаг базып чорупкан мен.
Чын ада-ием Сыын-Чүрээ деп чер-
кадарып, кыштаанга көжүп келген.
Көргөш, ада-иемге кайыын кылаштап
имни, чүнү кылып турганымны чугаа-
мга, мени кончуп, чүгле эттевезинер.

Оон демги кырганымны чугаалааш, меңзэ
чүнү чагаанын, сагыр ужурлуг дүрүмнерин
көргүскенин чугаалаарымга, ам харын
оожуургап, соксааннар болгай.

«Октябрьның 30 чылы» колхоз турда,
чылдың-на тудуг ыяжы белеткээр ажил док-
таамал чоруп турган. Харын-даа моторлуг
хирээлөр көстүп келген. Чамдыкта чугула
хереглеттине бээр, ыяш бүрүзү ногаан
турда безин кезип турганын сактыр мен. Ол
үдө ыяш кезип турганнарның соңгу чурт-
талгазында кандыг хай-бачыт, өлүм-чидим
таварышпады дээр.

Дириг амытаннарга хамаарыштыр ди-
риг херечи, чижектен уламчылаптайн.
«Октябрьның 30 чылы» колхоз тургустунган
соонда, бир казын меринос хой уксаазын
өстүрүп эгелзэн. Ол хойлар төрүп эгелзээр-
ге, чаш хураганны өлүргөш, кезин күрүнеге
дужаап турган. Ону кадарып, хураганнарын
өлүрүп турган акый, угбайның чугаазын
дыңнаан мен. «Ындыг чараш, дыдыраш
дүктүг, чаш хураганнарның амызынга чедер-
ге, ыгласанчыын канчаар ону, ыглап-даа
турган мен. Сөөлүндө ынашпайн баары-
выска, суурдан ажил чок, өг-бүлө чок улус
ажылдадып турган» — деп, угбай чугаалаар.
Ол кодан хойну ийи чыл кадаргаш, ынаш-
пайн баарга, кадарар кижиле тывылбаска,
үшкү чылында күрүнеге эът планынга ду-
жаапканын сактып олур мен. Оон соонда ол
кадарчыларның амыдырал-чуртталгазынга
чүү болуп турганынга доктаавас бодадым.
Үстүндө тода бижээн-не болгай мен.

Өртемчей кырында амы-бойдустуң кан-
дызын-даа хереглээр апарза, кайы хамаан-
чок аажылап, өгбелерин сагып чораан
езу-чаңчылдарын сагываска, алызы барып
чүү болуп доостурун билип чорзуннар дээш,
салгалдарга чагып-сургап чорур өгбө мен.
Дириг бойдуста амы-тын дег хүндүткелдиг,
алдын-мөңгүн, ай-хүн-даа солуй албас,
өртемчейде ындыг үнелиг эртине чок.

Сарыг-оол САНЧЫ.

Кызыл хоорай.

УЧИЛИЩЕ 40 ЧЫЛДААН

Чадаананың 6 дугаар профессио-
нал училищезинин юбилейлиг чылы.
Аңаа 15 чыл дургузунда ажилдаа-
нымны сактып бижидим.

1989 чылдың августан 2004 чылдың
октябрь айга чедир училищениң ди-
ректору бооп ажилдадым. Учили-
щеде мергежилдер колдуунда тудуг
угланышкынныг: дашчылар, чаза-
ныкчылар (бызаңчы), электри, газ
каңнакчылары, штукатур-малырлар база
калбак мергежилдин тракторист-маши-
нистери, поварлар.

Училищени башкарып эгелзэш,
материалдыг баазаже кол кичээнгени
салып эгеледим. Өөредилге, ажил-агый-
ны сайзырадыры-биле Сарыг-Алаакка
турлаг кылгаш, тараа, картофель, ногаа
өстүрүп эгелзэн бис. Бир КАМаз маши-
наны 17 баш инекке саарыпкаш, сула
өстүргөш, Мөңгүн-Тайгадан кара баштыг
тыва хойлар садып алгаш, ажил-агыйны
эгелзэни база онзагай. Малдың чиир
чегин четчир кылдыр белеткеп, сүттү
база бүдүрүп эгелзэн. Люцернаны тарып
өстүрүп, картофельдин, капустаның
элбек дүжүдүн ап турдувус.

Оралакчым Коой-оол Намчалович
Монгуш — Москваның көдээ ажил-
агый академиязын дооскан, эртемден
агроном. Бурятияның көдээ ажил-агый
институдун дооскан инженерлер Эрес-
оол Монгушович Лопсан биле Эрес-оол
Чажан-оолович Ондарны автобааза,
сельхозтехникадан чалап эккеп алган
мен. Олар техника башкылар кадрлар
болуп «В», «С» категорияның чолаачы-
ларын белеткеп турду. Арга-арыг даа-
малдарын, электриктерни база өөредип
эгелзэн.

Куйбышевтин көдээ ажил-агый
институдун дооскан инженер Кара Дор-
жуевич Монгушту өөредилге-бүдүрүлгө
мастерскаязының эргелекчизи кылдыр
томуйлааш, дээрбени, колбаса кылыр
цехти тургускаш, бот-хандырылгаже

кирип, хлеб быжырап пекарняны база
кылып алдывыс. Хлеб, колбаса-биле
хандыртынып, күзүн ийи улуг ыяш дос-
каарларны долдур кат вареньелерин
белеткеп ап турдувус.

Сарыг-Алаакка турган өөредилге
ажыл-агыйын «Искра» колхозтуң Арыг-
Бажынче көжүргөш, мал-маганын ук
колхозтуң алдарлыг малчыны чо-
раан Эрес-оол Эртинеевич Монгушка
хүлээттис. Өөредилге чериниң ажил-
агый эргелекчизинге Григорий Дугар-
жапович Хомушкуну томуйлаан. Мал
бажы чыл санында өзүп, шээр мал 300
баш, инектер 30-40 баш чедип турган.
Бир чылда 3 баш боданың, 10 ажыг
шээр малдың эди-биле сургуулдарны
чеггерип турган. Ол үелерде спорт
шуут динмирээр турган. Бокска Суворов
Монгуш, волейбол, туризмге Олег Киш-
теек, баскетболга Александр Кара-Сал
училищениң адын тудуп, кедегей-ле
турган. Уран чүүл, туризмге сургуулдар-
даа, башкылар-даа тергидеп турган.

2003 чылда «Тыва — бистиң өргээ-
вис» деп республика фестивалынга
училищениң уран чүүл коллективи 1-ги
черни бүзүрелдиг-биле алгаш, культура
килдизинге 200 муң рубль өртектег му-
зыка дериг-херекселин эккеп хүлээткен.
Училищениң ат-алдары алгаан. Алек-
сандр Доржуевич Кара-Салдың ниити
ыры ансамбльдери, Инга Санааның тур-
гускан танцылары кайгамчык болгулаан.

Мээң үемде кады ажилдап, ам-даа
ында ажилдавышаан хоочуннар хөй.
Чижээлээр, Николай Васильевич Са-
наа, Алексей Оолакович Монгуш болгаш
өскелер-даа. Училище сайзыраза-сай-
зыраза, технологтуг техникум кылдыр
эрге-байдалы улгаткан. Аңаа ам-даа
улуг чедишкыннерни күздөм.

Саар-оол МОНГУШ,
РФ-тиң профтехөөредилгезинин
тергини.

Шеми сумунуң тургустунганындан бээр 85 чылынга

ШЕМИ — АЛДАРЛЫГ МӨГЕЛЕР ЧУРТУ

Хүүледир сырыннап кээр,
Хүрең дыйтыг Борбак-Арыым
Хүрештерге шүглүп чораан,
«Хаа» мөге, «Арзылаң мөге».

Хемчик кожууннуң
сумузу бо чылын тургус-
тундан бээр 85 чылын
тээр. Аңаа тураскаадып
ат-сураглыг кижилерин,
лекчилерин амгы салгалга
тырарын чугула деп бо-
мону шелип ор мен.

Тывага эң баштай
тунган суурларның би-
Шынап-ла, Шеми суур
чык кижилерниң чурту.
деннер, чогаалчылар,
тер, лама-хамнар, ыраа-
мөгелер моон үнгөн. Бир
күрең дыйтыг Шеминиң
тунуп келген төөгүзүн эге-
амгы үеге чедир солунга
р болза, үр үе негеттинер,
тен хөй материалдар ди-
луг назылыг хоочуннарның
ышкыннарын дыңнап би-
луг ажил чорудар апар.
удаада мөгелер дугайын-
чык сактышкыннарымны,
билгенимни бижип көрейн.
— бурун шагдан бээр
раглыг мөгелер чурту.
иле Арзылаң деп ийи
Тыва Арат Республика
ден бээр алдаржып келген.
ны долчулап танышты-
мындыг: «Хаа» дээрге
Узун-Кара-Сугнуң кезек
тарының улуг өгбөзи Көк-
чылаевич Ондар дээр.
дээр алдарлыг юрист,
дээр, амгы үеде Тываның
е университетинде ажил-

дап турар Николай Алдын-оол-
ович Ондарның кырган-ачазы-
дыр. «Арзылаң» мөге деп кижиле
Шеми Кууларларының улуг, сура-
лыг өгбөзи-дир. Ону Чамыяң
Сегбеевич Куулар дээр. Тодар-
гайлаарга, Клара Чамыяновна
Сагдының ачазы-дыр. Клара Саг-
дыны Тывада танывас кижиле хо-
вар, ол дээр алдарлыг артист,
драматург, оон назы-хары ам 80
ашкан. Чамыяң Кууларның бир
оглу Валентин Куулар «Чыраа-
Бажы», «Большевик», совхоз-
тарны директорлап чораан, мен
оон-биле кады ажилдап чордум.
Ол — база хүрештерге шүглүп
чораан, белен эвес мөгелерниң
бирээзи кижиле.

«Хаа» биле «Арзылаң»
мөгелер дугайында чүнү би-
лип ап болуру? Бурун шагда
Моолга байыр-наадымга барып
хүрештирери-биле Даа, Бээ-
зи кожууннарның шилиттинген
мөгелерин нояннар биле байлар
баштап алгаш, Чөөн-Хемчиктен
үнгөш, Хөндөргейни өрү аъттар-
гыш омак-хөглүг, сүлдө-сүрлүг
чорупканнар. Дүш үезинде
хем унунга доктаап, ашта-
нып-чемненип, дыштанганнар.
Мөгелерниң тус-тузунда күжүн,
шыдал-быразын шенеп көөрү-
биле одагланган чериниң чоо-
гунга аажок улуг дашты көдүртүп
эгелзэннер. Шырак-ла дээр
мөгелерге көдүртүргө, эмиг че-
дирип чадашкан. Ноябрь, бай-

ларга чалчалап чораан Көк-оол
Ондар Даа кожууннуң ноянынга
баргаш, дашты көдүрерин ди-
лээр, дендиги күштүг мөгелер
чадап турда, олче семзэн херээ
чок дээш чөпшөрөвзэн. Оон
бир өске ноян дыңнап кааш:
«Шыдаар болгаш ынчап тур-ла
ыйнаан, хүн караан кылайтып-
тар чадавас» — дээр. Көк-оол
Ондар даштың чанынга баргаш,
херлип-көстүп, улуг тынгаш,
дашты эптештир туткаш, таваар
тап бергилзэш, көдүрзе-көдүрзе,
эгин бажыга чедир эккелген. Ол
өске мөгелерни ынчаар-ла ажыр
тиилзэн. Эдертип чораан нояны
«Бөгүндөн эгелзэш, Көк-оол
Ондарны хүрежиринге белеткеп
эгелзээр» деп чарлык болган. Оон
соонда мөгелерни чадаг чарышка
маңадырга, база-ла Көк-оол
кымны-даа мурнай халып келген.
Оон элзэн чоруп орташ, база бир
черге одагланып, аът-хөлүн дыш-
тандырып, ал-боттары чөмөн-
соонда, хүрештирген, аңаа база-
ла Көк-оол Ондар шүүлген.

Моол-биле аразынга аът-
тыг чоруп деп чүве дыка бер-
ге. Орук узун, шыланчыг. Аңаа
чеде бергеш, үш-дөрт хонук
дургузунда болган улуг хүрешке
тыва мөгелер бирги, ийиги
салыгларда-ла октадып алган.
Чүгле чаңгыс Көк-оол арткан. Оон
ооңа-даа келген, дендиги аяныг,
эзир куш дег кылайтыр, оожум
девиң үнгөш, онаанда келген
моол мөгелерни буттааш, ойтур
идерге-ле, барып дүжүп турган
дээр. Тыва мөгени октаар моол-
дар чок болган. Моолдар арай
адаан-мөөрейзирек улус болгаш,

тыва мөгелерге хамаарыштыр
дорамчылапдыг сөстөр сөглөп,
харын-даа кыжанып, дыка эпчок
байдалга келген. Мөгелерни
эдертип чораан тыва нояннар
база сести бергеш, Көк-оолга ам
даарта хүрешке дүжүп бээрин
сүмелзэннер.

Даартазында хүреш-даа эге-
лзэн, бичии болганда Көк-оол
Ондарның онаа келген. Ол эге-
зинде моол мөгени девидедип
чоруй, буттаар деп чыткан кижиле
бооп, холу-биле чер даянып-
кан. Моолдарның өөрүү-даа,
алгы-кышкызы-даа хөлчок бол-
ган. Дөмей-ле Көк-оол Ондар
шүүлген. Шаңнал кылдыр «Хаа»
дужаалды бергеш, көк чинзелиг
берттүг кедрегеш, өске-даа ба-
раан-сараан-биле шаңнаан. Ол
олчаан Шеми чону Көк-оол Ба-
чылаевичини «Хаа» азы «Хаа
мөге» дижи апарган.

Чамыяң Куулар дээрзи
«Арзылаң» мөге деп атка канчап
четкенил? 1939 чылда Тываның
тос кожууннарының чыскаал
байырлары Кызыл хоорайның
Доңмас-Сугга болган. Аңаа оон
мурнунда аныяанда-ла каш
удаа хүрештерге шүглүп чораан
Шеминиң мөгези Чамыяң Куулар
шүүлген. Ынчан аңаа «Арзылаң»
мөге деп дээди атты тывыскаш.
Шеми чону оон адын черле ада-
вас, чүгле «Арзылаң» дижи. Ол
ат бүгү Тывада, Чөөн-Хемчикте
дыргын тарай берген. Сөөлгү чыл-
дарда оон төрелдери «Арзылаң»
Чамыяңның адынга тураскаадып,
чүнү-даа эрттирбестээни хому-
данчыг. Салгалдары, төрелдери-
даа хөй улус болгай, хөдөлзе эки

боор деп күзеп ор мен.

Шеми мөгелерин билирим-
биле чамдыктарын сактып адап
көрейн. Хүрештерге каш удаа
шүглүп чораан мээң честем Хей-
мер-оол Чаш-оолович Куулар.
1941-1942 чылдарда Чадаа-
нага 64 дендиги шырак дээр
күчүтен мөгелерниң хүрежинге
Хеймер-оол Куулар шүүлген.
Шаңналынга шай, таакпы, был-
гаар идик, арзвечи хеп алган.
Уксаа салгалын алыр болза,
Шемиге турган кезек ак орустар
ол чүве. Ол дугайында оон оглу
Күштүг-оол Куулар бир катап
чугаалап турду. Оон аңгыда Дор-
жукай Куулар, Докпак Куулар,
Михаил Монгуш, Бапаш Донгак,
Серээ Ондар, Алдын-оол Он-
дар, Анатолий Ондар, Очур-оол
Ондар, Валентин Куулар, аныяк
мөгелер Шолбан Монгуш, Евге-
ний Куулар, Опаң-оол Ховалыг,
Кушакш-оол Ховалыг, Виктор
Куулар болгаш өскелер-даа бар.

Шеми сумузуңуң үндезилет-
тинип тургустунганындан бээр
85 чылынга спортчуларның хей-
адын, тура-соруун көдүрүп,
«Хаа» биле «Арзылаң» мөге-
лерниң төрелдерин, салгалда-
рын, чоок кижилерин чыгаш,
тыва национал хүрешти эрт-
тирерин суму чагыргазындан,
школаның удуртулганындан ди-
ледим.

«Хаа» биле «Арзылаң»
мөгелерни Шеми чону утпаан,
оларның амгы салгалдары хөй
деп чүвени билер мен.

Оолак КАРА-САЛ,
төөгүчү.

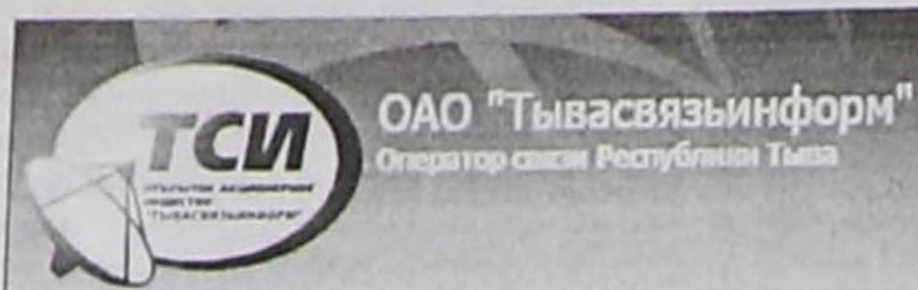
Чөөн-Хемчик кожууннуң Чы-
раа-Бажы сууру.

Республиканский конкурс «Лидер госуслуг» среди образовательных организаций высшего и среднего профессионального образования Республики Тыва продолжается! Конкурсанты привлекают и помогают регистрироваться гражданам на Едином портале государственных и муниципальных услуг www.gosuslugi.ru.

В конкурсе предусмотрены две номинации «Лидер госуслуг» и «Самое лучшее заведение». В первой номинации состязаются студенты, к 9 ноября общее количество участников составило 68 человек. Их шансы на победу увеличиваются с каждым зарегистрированным.

В номинации «Самое лучшее заведение» принимают участие уже 12 учебных заведений Тувы. Сегодня лидерами по количеству привлеченных на Единый портал государственных услуг граждан среди учебных заведений являются Кызылский транспортный техникум, Тувинский государственный университет и Кызылский колледж искусств им. А.Б. Чыргал-оола.

Генеральными спонсорами республиканского конкурса «Лидер госуслуг» являются ведущий оператор связи ОАО «Тывасвязьинформ», предоставляющий услуги проводной электросвязи на территории Республики Тыва. ОАО «Тывасвязьинформ» обеспечивает население услугами местной и зононой

телефонной связи, оказывает полный спектр услуг сети передачи данных.

Также спонсором конкурса является Softline — поставщик IT-решений и сервисов, работающий на рынках России, СНГ и ряда других. Softline предлагает комплексные технологические решения, лицензирование программного обеспечения, поставку аппаратного обеспечения и сопутствующие IT-услуги.

softline 20+
Cloud Software Hardware Services Years in IT

Байырлал эрттирер зал «ЧИНГИС-ХААН»

Куда-дой, уруглар байырлалдары, юбилейлер эрттирер турар бис. 350-ден 500 олуттар бар.
Адреси: Заводская 2а.
Харылзажыр тел.: 8-923-385-05-75.
Телевирлиг үндезинге парлаан.

КУШ ЧОК ДЕП САНААР

Чаа-Хөл ниити билиг школазын 1992 чылда дооскан Оксана Ким-ооловна ДОНГАКТЫҢ адынга тывыскан сериязы А №945572 аттестаттың читкенин барымдаалааш, ону күш чок деп санаар.

Типография ООО «ПЕЧАТНИК»

реализует бумагу «Снегурочка»

(количество ограничено)

Готовые книги регистрации длительно и постоянного сроков хранения, БСО (от 030 коп), этикетки и т.п. г.Кызыл, ул. Красноармейская 100, офис 16 (цокольный этаж)
к.т. 8-394-22-2-15-08;
8-923-269-13-09.
Телевирлиг үндезинге парлаан.

Вашу рекламу прочитает вся Тува на страницах газеты «ШЫН». «ШЫН» — газета, которая распространяется на всей территории республики.
Т: 2-18-10.

БИЛДИЛИГ УДУРТУКЧУ

Чаа-Хөл суурда ийи уруглар сады ажилдап турар. Оларның бирээзи — суурнуң барык төвүнде «Чодураа» уруглар сады. Ооң эргелекчизи — Зоя Тюлюшова Баа-закай. Ол хей чылдар дургунда аңаа кижизидикчи башкылап ажилдааш, 2012 чылда эргелекчилей берген. Ол үре-түннелдиг ажилдап, хүлээнген коллективин билдиги удуртуп турар.

Зоя Тюлюшова-биле ужуражып чугаалажырга, кижиниң чугаазын кончуг кичээнгеилдиң аңааш, арга-сүмезин бээр башкыларның бирээзи. Ажылынга негелделиг удуртукчу уруглар садының иштиги, даштыкы хевирин аян кириген. Уругларның ойнаар шөлчүгештерин чаартып кылганы онзагай. Чоокта чаа эртен кижизидикчи башкыларның хүнү-биле «Чодураа» уруглар садының кижизидикчи башкыларынга, оларның дузалакчыларынга, эмчи сестразынга, поварларынга амыр звес ажылынга чедишкенин күзедим.

ОНГУ КЛАССКА ӨӨРЕНИР ТУРГАН

Бо 2015 чылдың август 30-де биске дүвүренчиг медээ келген: Чаа-Хөл кожуунуң Ак-Туруг суурда чурттап чоруур мээң кунчуум Алимаа Кара-ооловна Шыыраптың оолдарының хеймери, чаңгыс уруу Чочагай Артуровна Шыырап озал-ондакка таварышкаш, чокапарган.

Тыва чоннуң чаңчылы ындыг болгай, качыгдалын үлөжип чеде бээривиске, бертик-межел-даа болза, оода-ла дириг артып калыры кай деп, карааның чажын чодуп, авазы уруун сактып олурду. Ак-Туруг суурнуң иштинде барыын кожуннар-биле аргыжар оруктап Чочагай эртип бар чыдырда, Шагаан-Арыг уундан келген машина үстүрүпкенин авазы чугаалап олурду. Ол машинаның чолаачызы Ак-Довуракта чурттап турар, ында кезер эмчи болуп ажилдап турар Адыгжы Монгуш дээрзи деп билдинген. Чолаачы далажып чораан болгаш, дүрген туруп четтикпейн барганы илдең. Машинага үстүрткен бичи уруг ол-ла черинге чок апарган.

Чочагай чаа-ла он чеди харлап алган, школаның онгу класынга

өөренир турган. Ажаап үндүрер хүнү билиглер хүнү сентябрь бир-биле капсырлашкан. Ол турган болза, эш-өөрү-биле каткы-хөгүгү школазынче чоруур турган ийик. Уруун ышкынып алган иеге чеже-даа акша-көпөөк ооң азырап өстүрүп алган уруун солуп берип шыдава-ла болгай. Чолаачы кижиге бодун буруузунуп келбээнинге, ава хомудап орак чорду. Бо шаг аайы-биле ынчап барганы ындыг бе, черле кижилерниң каржы-хажагайын кижиге кайгаар.

Кижиниң кижизидилгези өгбүлден эгелээр болгай. Та кандыг иениң төрүп каан огу болду ол? Ынчан чолаачызы үнүп келгеш: «Көрбейн бардым, инек деп бодадым» дээн чугаа база бар болду. Орук озал-ондаандан чок болуп турар улустуң саны көвүдөп-ле турар. Хоойлу-дүрүм ажилдакчылары орук озал-ондаа кылган чолаачыларны шыңгы көрүп, узун хуусаада хосталганын казып шииндер болза эки деп бодаар мен.

Елена ЧАТБАЛ.

Чаа-Хөл суур.

ОБЪЯВЛЕНИЕ ДЛЯ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЕЙ

В целях реализации плана по улучшению предпринимательского и инвестиционного климата на территории Республики Тыва, в части выявления признаков излишнего административного давления на бизнес, Уполномоченным по защите предпринимателей в Республике Тыва в последний день каждого месяца объявлен «Днем открытых дверей» участия представителей прокуратуры Республики Тыва.

Обратиться можно по адресу: г. Кызыл, ул. Калинина, 16/314 (312), телефон: 6-35-78 с 14.00 до 17.00 ч.

Предпринимателям необходимо представить документ, удостоверяющий личность, документы о регистрации в налоговом органе как субъекта предпринимательской деятельности и материалы имеющие отношение к проблеме, связанной с излишним административным давлением со стороны органов государственной власти Республики Тыва, органов местного самоуправления, иных организаций и учреждений, должностных лиц.

Профессионал өөредилгениң «ТЫВААВТОТРАНС» өөредилге-курсы комбинадының автошколазы

«В», «С», «ВС», «Д», «Е» категорияның чолаачылар өөредилгениң чыылдазын чарлап тур.

«ЭЖИНИ ЭДЕРТИП КЕЛ»!!! деп акцияны чарлаан. 7 хуу алырыңа эргежок чугула чүүл—чолаачылар эр шынзылгасы негеттинип турар эштиг болуру!

Студентилерге чиигелделер бар!!! (студент билгөөсү)—1000 рубль.

Дараазында мергежилдерге өөредилге-биле чыылда дүрүм чоруп турар:

—«А», «В», «С», «ВС», «Д», «ВС», «ВЕ», «СЕ» категория чолаачылары;

—айыылдыг чүүктер сөөртүр чолаачыларны (ДОПОГ);

—пассажирлер аргыштыларының талазы-биле орук чээшкениниң дүрүмнериниң техминимуму;

—бүгү хевирлерниң чолаачыларының стажировказы;

—удуртукчуларга болгаш өрттүң айыыл чок чоруу дээриси салгалыг кижилерге ыяап өөренир өрт-техниктиг минимал талазы-биле кыска хуусаалыг курстар.

Төлээр хуусааны узадып болур, кичээлдерниң графикасы өскерттир арга бар, өөренип турар кижиге бүрүзүңе онзагай чээнгей.

Айтырыг салыр телефоннар: (39422) 2-71-37, 2-89607781555

Полевая кудумчузу, 120.

Долгаңар, келиңер, автошколаңың дуржулгалыг башкылар өөрениңер, бедик мергежилдиг болуп, оруктарга чоргаар чор.

Лицензия №1281, 2011 чылдың 06.14-те ТР-ниң Өөредилгениң адырынга хайгаарал албаны тывыскан.

Телевирлиг үндезинге парлаан.

Садыг-тудуг компаниязы «СТРОЙ МАСТЕР»

Кылып турар ажилдарывыс: бажыңнар, садыглар, гаражтар, тудуг материалдары, соңгалар, эжиктер, газобетон, гипсокартон, болгаш белең бажыңнар комплектилерин, бензоэлектронные инструменты, быжыглаашкын (крепеж), пластик соңгаларга хайгаарал чүүлдер садып турар бис. ОТП-Банк, Альфа-банктың тавар чыгыр чээлиге база садып ап болур.

Харылзажыр тел: 8-923-555-77-27; 8(39422)2-27-27.

Адреси: Кочетов кудумчузу 162/1

Телевирлиг үндезинге парлаан.

УАЗ автомашинага артык кезектер

барын садып ап, чогуң чагыдып ап болур. Чагыдар болза, өрттүң 50 хууун баштай төлөп алыр. Өрттүң Новосибирск хоорайның хууга чедир чиигелделиг.

Магазин «Регион 17», Интернациональная кудумчузу, 1 (2 дугаар каът) Тел. 8(394-22)-6-60-40, 8-913-358-08-88.

ИП ФАТЕЕВ А.Ю. ОГРНИП 315171900004490

Телевирлиг үндезинге парлаан.

«ШЫН»

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Информатизация болгаш харылзаа яамызы.

Кол редакторнуң хүлээлгезин күүседип турар Ш.М. СУВАН.

Индекс 667000. Кызыл хоорай, Красноармейская 100.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: кол редактор—2-01-35, секретарь—2-30-69, редакторнуң оралакчызы—2-17-91, бухгалтерия—2-18-10.

КИЛДИСТЕР: Социал камгалал болгаш хей-ниити амыдырал килдизи—2-03-88. Реклама, чарлал килдизи—2-18-10, Тел/факс (394-22) 2-30-69.

Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар.

Неделяда үш катап үнер. Хемчээли 2 парлаар ама.

Тираж 4457. Номерни парлагалже дужаганы: график езугаар—21.00, херек кырында—18.00.

Расч. счет № 40603810900004000277 Корр.счет № 30101810500000000735 БИК 049304735 ИНН 1701008465 КПП 170101001

ОАО АБ «Народный Банк Республики Тыва» г. Кызыл.

Харылзаа, информация технологиялары болгаш массалыг коммуникациялар адырынга хайгаарал талазы-биле федералдыг албанның Тыва Республикасы талазы-биле эргелели «Шын» солунну 2012 чылдың декабрь 3-те буртукта Херчилелдин дугаары — ПИ № ТУ17-00068. Индекс 11530, 31730.

«Тываполиграф» ААН-ге парлаан. (Кызыл, Шетинкин болгаш Кравченко, 1). Солунда парлааттыг материалдарның авторларының бодалдары редакцияларга, дыңнадыгы дээш авторлар боттары харыылаар.